

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

بررسی مرثی‌های عاشورایی خوندل تبریزی (حیدر شبرگرد)
«در بستر: حریت، احیای دین مبین اسلام، عشق الهی و نجات امت»

فاطمه آقازاده

^۱ - استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد مرند، دانشگاه آزاد اسلامی، مرند، ایران.

Email: fatemeh.aghazadeh39@gmail.com

چکیده

مرثیه سرایی و بازخوانی حوادث تلخ و جانگزار در بستر شعر و ادبیات حزن‌انگیز، از روش‌های مهم ابراز عشق و محبت نسبت به ائمه اطهار علیهم‌السلام و بغض و دشمنی نسبت به جباران زورگو بوده و اغلب نشات گرفته از بنیان و شاکله استوار و وثیق معنوی و ایمانی مرثیه سرایان نامدار و برجسته تاریخ اسلام و تشیع بوده است. خوندل تبریزی یکی از شاعران مرثیه سرایی است که در زمینه مرثیه‌های خاص، مخصوصاً مرثیه‌های عاشورایی طبع آزمایی کرده و مهارت و استادی و نهایت عشق خود را به امام حسین^(ع) به اثبات رسانیده است. استاد خوندل تبریزی، در مرثیه‌هایش ضمن اشاره به حوادث کربلا، به اهداف مهم قیام عاشورا همچون: احیاء دین اسلام، عزت طلبی و خودداری از بیعت با ذلت، وفاداری به عشق الهی، هدایت بشر و ... اشاره کرده است و در مجموع نتیجه‌گیری می‌شود، مرثیه‌های این شاعر پراحساس که - غوغا و آشوب را در دل تمام عاشقان حضرت اباعبدالله^(ع) بر پا می‌کند - از سوز دل و آتش درونش نسبت به فجایع کربلا و مصائب امام حسین^(ع) حکایت دارد. این مقاله به روش کتابخانه‌ای و فیش‌برداری از کتاب‌ها و به شیوه تحلیلی - توصیفی تهیه شده است.

کلیدواژه‌ها: مرثیه، عاشورا، خوندل تبریزی، حریت، اسلام، عشق، نجات امت.

مقدمه

انسان‌ها همواره در گذر حادثه‌های تلخ و شیرین و رویدادهای مختلف قرار می‌گیرند. تردیدی نیست که در چنین وضعیتی که انسان ناگزیر به زندگی کردن است، همواره سوگ سروده‌هایی در ماتم عزیزان و اظهار دریغ و زاری بر فقدان آنان را می‌توان در دفتر شاعران هر دوره مشاهده کرد. مرثیه در لغت «از مادهٔ رثا - يرثو به معنای گریستن بر مرده است.» (شرطونی، ۱۹۹۲: ۷۴/۲)

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

حنا الفاخوری در باب مرثیه می‌گوید: «رثاء در لغت، گریستن بر مرده همراه با ذکر محاسن و خوبی و سخن گفتن از دیگر محامد و خوبی‌های شخص یا اشخاص متوفی است و در ادب عرب به معنی گریه بر مرده و تشییع جنازه در نزد عرب بیابان نشین به کار رفته و این در حالی بوده است که خویشان و بستگان او همگی به دنبال جنازه او به حرکت در می‌آمده‌اند و زنان در ماتم او نوحه و زاری می‌کرده‌اند، خاک و خاکستر بر سر می‌ریخته‌اند و گریبان چاک می‌کرده‌اند و با صدای بلند محاسن او را ذکر می‌کرده‌اند و این رثاء را با مدح و تهدید و خونخواهی در موارد احتمالی همراه می‌ساخته‌اند.» (الفاخوری، ۱۴۲۷: ۱۶۴)

معروف است که اولین مرثیه را حضرت ابوالبشر، آدم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در مرگ فرزندش هابیل سرود، و تأثر و تأسف خود را با نوحه‌ای جانسور ابراز نموده است. نویسنده کتاب «مرثیه عشق» در این خصوص می‌نویسد: «از آن روزی که هابیل مظلومانه به شهادت رسید و حضرت آدم^(ع) در غم فراق او سرود، هزاران سال می‌گذرد و این نشان می‌دهد که مرثیه سرایی قدمتی دیرینه دارد.» (شاعری، ۱۳۸۵: ۸)

انواع مرثیه در شعر فارسی

بر اساس توصیف و ذکر محاسن و محاسن شخص متوفی در مرثیه است که مرثیه را به انواع گوناگون تقسیم می‌کنند. مرگ پادشاه زمان، مرگ دوستان و آشنایان، مرگ همسر و فرزندان، مرگ شخصیت‌های مهم مذهبی، مرگ پهلوانان و قهرمانان ملی، حوادث طبیعی همچون زلزله و سیل و حمله دشمنان به وطن، همه و همه می‌تواند ذهن و تخیل شاعر را متأثر سازد و شعری که شاعر درباره هر یک بگوید، نوع مرثیه او را مشخص می‌کند.

تقسیم بندی مرثیه غالباً بر اساس محتوا و موضوع است. برخی از محققان آن را به چهار قسم تقسیم کرده‌اند: ۱- مرثیه مذهبی ۲- مرثیه درباری ۳- مرثیه شخصی ۴- مرثیه فلسفی (مؤمن، ۱۳۳۲: ۸۶) و برخی دیگر به گونه دیگر: ۱- مرثیه در سوگ عزیزان ۲- مرثیه در مرگ مشاهیر ۳- مرثیه مذهبی ۴- مرثیه‌های وطنی. (افسری کرمانی، ۱۳۷۱: ۱۶)

مرثیه مذهبی و تحولات آن‌ها

«رثای مذهبی تازه‌ترین موضوعی است که در ادبیات کلاسیک فارسی راه یافته است. این نوع شعر، که هنوز بیش از چند قرن از ظهور و رواج آن نمی‌گذرد، به مذهب تشیع اختصاص دارد.» (مؤمن، ۱۳۳۲: ۹۵)

«رثای مذهبی مخصوص ذکر مناقب ائمه اطهار و شرح واقعه جانشوز کربلاست.» (رستگار فسایی، ۱۳۷۲: ۲۱۶)؛ ولی این مطلب بدین معنی نیست که قبل از واقعه عاشورای سال ۶۱ هجری، هیچگونه مرثیه‌ای سروده نشده است. بلکه رد پای مرثیه مذهبی از قبل نیز دیده می‌شود به عنوان نمونه، حضرت علی(ع) هنگام غسل دادن و کفن کردن رسول خدا(ص)، غم و اندوه خود را در فراقش این گونه آشکار کرد و فرمود: «پدر و مادرم فدای تو باد! هر آینه و به راستی با مرگ تو اموری از قبیل امر نوبت و آگاهی‌ها و اخبار آسمانی (یعنی وحی) قطع گردید، که با مرگ کسان دیگری غیر از تو قطع نگردیده بود. (ای پیامبر خدا) تو به این امر اختصاص یافته‌ای که مصیبت به حدی عظیم است که از مرگ کسان دیگر تسلیت دهنده است. (اهل بیت و

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

امت تو، در مقابل این مصیبت بزرگ، مصیبت‌های دیگر را کوچک می‌شمارند) و از این لحاظ، عمومیت پیدا نموده‌ای که مردم در مصیبت مرگ تو، در سوگواری مساوی و برابرند. اگر نه این بود که تو به صبر و شکیبایی امر کرده‌ای و از جزع و بی‌تابی نهی فرموده‌ای، هر آینه، سرچشمه‌های آب دیدگانمان را (از بسیاری گریه) تمام و خشک می‌گردانیدیم، و هر آینه درد درونی ما از اینکه بر طرف شمرد، کوتاهی می‌کرد، و غم و اندوهمان پیوسته همراهمان بود و این دو چیز در مقابل فقدان تو اندک است.» (امام علی^(ع)، بی‌تا، خطبه^(۷۳۲/۲۲۶))

آنچه که از منابع موجود یافت می‌شود، مرثیه در رثای شهدای کربلا بلافاصله پس از واقعه^(ع) جانگداز کربلا آغاز گردید، به عنوان نمونه؛ حضرت ام‌البنین^(س) پس از شنیدن خبر شهادت حضرت ابوالفضل^(ع) و دیگر فرزندانش آهی از دل برآورد و سرود:

«لا تدعونی و یک ام‌البنین تذکرتی بلیوث العرین
کانت بنون لی ادعی بهم والیوم اصحبت و لا من بنین

دیگر مرا به کنیه^(ع) ام‌البنین (مادر پسران) مگوئید که مرا به روزگار، دیگری پسری نیست.» (افسری کرمانی، ۱۳۷۱: ۱۰۴)

اهداف تحقیق

- ۱- بررسی محتوای مرثیه‌های عاشورایی حیدر شبرگرد.
- ۲- بررسی این موضوع که شبرگرد با سرودن شعر در بستر مرثیه برای امام حسین^(ع) و یاران وفادار آن حضرت تا چه حد توانسته است به نهضت امام حسین^(ع) تجسم بخشد و سیمای آن حضرت و یارانش را برای همگان واضح و روشن کند.
- ۳- بررسی این موضوع که شبرگرد در مرثیه‌هایش تا چه حد توانسته است اهداف امام حسین^(ع) و یارانش را از قیامشان تبیین سازد.

پیشینه پژوهش

- در باب مرثیه سرایی و نقد و تحلیل و بررسی انواع آن تحقیقات متعددی همچون:
- ۱ - افسری کرمانی، عبدالرضا، (۱۳۷۱)، نگرشی بر مرثیه سرایی در ایران، تهران: انتشارات اطلاعات.
 - ۲ - موتمن، زین‌العابدین، (۱۳۶۴)، شعر و ادب فارسی، تهران: انتشارات بنگاه مطبوعاتی افشاری.
 - ۳ - اسلامی، علی، (۱۳۸۶)، نقد و تحلیل مرثیه در ادوار شعر فارسی، مجله^(ع) دیدار آشنا شماره ۸۸.
 - ۴ - احمدی بیرجندی، احمد، (۱۳۷۸)، اشک خون، تهران: انتشارات اسوه.
 - ۵ - زرین کوب، عبدالحسین، (۱۳۶۳)، سیری در شعر فارسی، تهران: انتشارات نوین.
- و ... به رشته^(ع) تحریر درآمده است؛ اما اثر مستقلی که به بررسی محتوایی مرثیه‌های عاشورایی حیدر شبرگرد بپردازد، به رشته^(ع) تألیف در نیامده است.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

روش تحقیق

این مقاله از نوع بنیادی است که با روش تحلیلی- توصیفی و به شیوه کتابخانه ای انجام شده است. در آغاز به مطالعه منابع موجود پرداخته شده و در ادامه موضوعات همراه با شواهد استخراج گردیده است. همچنین به مطالعه زندگی نامه خوندل تبریزی و بررسی اندیشه های او و تحلیل محتوایی ابیات شعری وی پرداخته شده است.

تعریف مسئله و بیان اصلی تحقیق (معرفی استاد خوندل تبریزی)

«جناب آقای حاج حیدر شبرگرد متخلص به خوندل در سال ۱۳۰۴ شمسی در محله اهراب دیده به جهان گشود در اوایل جوانی که در یک مغازه کفّاشی کار می کرد با یکی از چرم فروشان محله لیل آباد که هم سن بودند آشنا شد و این آشنائی باعث ورود او به مجالس عزاداری حضرت ابا عبدالله الحسین^(ع) گردید و با مجالس انس گرفت. لازم به یادآوری است که تا سال های اخیر عده زیادی از چرم فروشان در محله لیل آباد زندگی می کردند که استخوان بندی هیئت های حسینی همان محله را تشکیل می دادند. وی دوران تحصیلات خود را در مکتب خانه های قدیمی و در کنار تحصیل به کار نیز می پرداخت. آقای شبرگرد از ۱۲ سالگی شاعری را شروع کرده و با مطالعه کتاب های متعدد و مقاتل معتبر توانست خود را در ردیف شعرای نامی آذربایجان قرار دهد. از آنجائی که دارای سبک ویژه و اشعار شیرین و نغز بود، در اندک مدتی معروف و شهره خاص و عام گردید، بعدها به محله لیل آباد (خیابان طائب، کوچه صفوی) نقل مکان نمود و هیئت های زنجیر زنان و سینه زنان عجم محله لیل آباد در ایام سوگواری سروده های آقای خوندل را در بازار تبریز با سبک و آهنگ ویژه مورد استفاده قرار می دادند و در هیئت حسینیّه (سعدی زمان) که به منزله انجمن ادبی بود، دائماً شرکت می نمود و سروده هایش در قالب یک جلد دیوان مراثی انتشار یافته و دردسترس علاقمندان قرار گرفته است.» (زادصادق ثمرین، ۱۳۸۱: به تلخیص از صص ۳۳۵-۳۳۴)

بحث و بررسی

۱- بررسی محتوایی مرثیه های عاشورایی حیدر شبرگرد در بستر احیای آزادگی و عزت

آزادگی و عزت و سربلندی از صفات انسان های بزرگ، با شخصیت و آزاده است و خواری از رذایل اخلاقی و صفات ناپسند انسانی به شمار می آید.

امیرمؤمنان^(ع) عزت و آزادگی واقعی را تواضع و فروتنی در برابر حق و عدالت می نگرد: «الْعِزُّ أَنْ تَذَلَ لِلْحَقِّ إِذَا لَزِمَكَ.» (محمّدی ری شهری، ۱۳۸۴: ۲۹۰/۶) امام صادق - علیه السلام - فرمودند: «شَرَفُ الْمُؤْمِنِ قِيَامُهُ بِاللَّيْلِ وَ عِزُّهُ كَفُّ الْأَدَى عَنِ النَّاسِ؛ شرف انسان در شب زنده داری اوست و کرامت و آزادگی اش در عدالت و دست نگاه داشتن از آزار مردم و رعایت حقوق آنان.» (همان)

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

تردید نیست که آزادی یکی از اصول بنیادین در حماسه حسینی و قیام عاشورا است. این دو مفهوم در فرهنگ مسلمانان، به ویژه در معارف شیعی، تا آنجا پیشرفته است که می‌توان گفت: اگر چه از امام حسین (ع) در کتاب‌های تاریخی و متون روایی، بیشتر با کنیهٔ «ابوعبدالله» نام برده شده است؛ اما در متون ادبی و قصاید حماسی و نیز در لسان شاعران شیعی بیشتر با کنیهٔ «ابوالاحرار» و «سرور آزادگان» شناخته شده است و مسلماً با ورق زدن صفحه‌های کتاب عاشورا بهتر می‌توان جلوه‌های آزادی آن حضرت و یاران آزاده‌اش را مشاهده کرد.

– من هرگز تن به ذلت نخواهم داد

«عده‌ای از راویان، روایت کرده‌اند از عمر نسابه – رضوان الله علیه – که او در پایان کتاب خویش، «الشافی فی النسب» از جد خود «محمد بن عمر» اینگونه روایت کرده است که: از پدرم عمر بن علی بن ابیطالب شنیدم که به دایی‌های من، فرزندان عقیل می‌گفت: هنگامی که برادرم حسین (ع) در مدینه از بیعت کردن با یزید سرپیچی کرد، من خدمت حضرت رفتم، دیدم که آن جناب تنها نشسته و کسی در حضورش نیست، عرض کردم: یا اباعبدالله! فدایت شوم برادرت ابا محمد، امام حسن (ع)، از قول پدرت به من می‌گفت: تا این حرف را زدم، گریه امانم نداد و شروع به گریستن کردم، آن حضرت مرا در آغوش کشید و فرمود: آیا به تو خبر شهادت مرا داد؟ من گفتم: خدا نکند ای پسر رسول خدا! فرمود: تو را به حق پدرت قسم می‌دهم که به سؤالم پاسخ دهی، آیا امام حسن (ع) خبر شهادت من را به تو داد؟

من (به آن حضرت) گفتم: آری! کاش از آن‌ها کناره نمی‌گرفتی و تن به بیعت می‌دادی! امام (ع) فرمودند: پدرم از رسول خدا – صلی الله علیه و آله و سلم – نقل می‌کرد که آن حضرت به ایشان اینگونه فرموده بودند که من و او – علی (ع) – هر دو به تیغ کینه و ستم کشته می‌شویم و مزارمان نزدیک یکدیگر است، آیا تو فکر می‌کنی آنچه را که تو می‌دانی من نمی‌دانم؟ همانا که من هرگز تن به ذلت نخواهم داد و می‌دانم روزی که مادرم زهرا – علیها سلام – پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم را ملاقات کند، به آن حضرت شکایت ستم‌هایی که امّت او در حق فرزندانش نمودند را خواهد کرد و حتی یک نفر از کسانی که دل فاطمه – علیها سلام – را دربارهٔ فرزندانش به درد آورده‌اند، داخل بهشت نخواهد شد.» (سید بن طاووس، ۱۳۸۴: ۵۱)

شواهد شعری

- امام حسین (ع) (تسلیم ناپذیر در برابر ذلت)
بیزیم قاموسیمیزدن محو اولوبدور واژه ذلت
شهامت وار، رسالت وار، نثار وار زینب
(خوندل تبریزی، ۱۳۷۹: ۲۸۹/۱)
- اهل بیت پیغمبر (ص) (مظهر عزت و آزادی)
با شهادت نشکسته است ز ما شاخ امید
مرگ از عزت و آزادی آورده نوبد
(همان: ۳۱۰/۱)

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۲) بررسی محتوایی مرثیه‌های عاشورایی حیدر شگرد در بستر احیای دین اسلام و پاسداری از ارزش‌های آن

واژه اسلام از ماده «س - ل - م» (الافریقی المصری، ۱۳۷۵ق: ۶/ ۳۴۵) به معنای «صحت و عافیت و دوری از هرگونه عیب و نقص و فساد است» (طبرسی، ۱۴۱۵ق: ۲/ ۷۱۵) و به معنای «انقیاد» (الافریقی المصری، ۱۳۷۵ق: ۶/ ۳۴۵)، «اطاعت کلی و بی‌قید و شرط و تسلیم محض بودن» (ایزوتسو، ۱۳۷۴: ۲۵۶)، «اذعان به حکم الهی و اخلاص در عبادت» (طریحی، ۱۳۷۵: ۲/ ۴۰۷) به کار رفته است.

- عاشورا و حفاظت از دین

«پس از اینکه پیامبر اسلام (ص) بعد از برانگیخته شدن با روش‌های مختلف از جمله: بیم‌دادن و مبارزه و دفاع و یاد دادن تعالیم اسلامی و آموزش‌های وسیع و از پیش تعیین شده، ارکان دین را پایه‌گذاری کرد و با خون شهیدان در جنگ‌های مختلف نظیر: احد و خندق و بدر و .. نهال اسلام را سیراب کرد، نوبت به حضرت علی (ع) رسید.

آن حضرت نیز با بیست و پنج سال خانه‌نشینی و عمل به وصایای رسول اکرم (ص) که قبلاً ذکر شد، و با هوشیاری و نظارت مداوم، اساس دین را تداوم بخشید. بعد از حضرت علی (ع) نوبت سبط اکبر رسول خدا (ص)، حضرت امام حسن مجتبی (ع) بود، آن حضرت نیز با پذیرش پیمان صلح و حفظ یاران کارآمد و گسترش صحیح دین و قوام بخشیدن به نگهبانان حوزه تفکر، مانع حمله کردن دشمنان جهانی از بیرون و تسلط جامع معاویه و حاکمان بنی‌امیه از داخل گردید.

حال نوبت حضرت ابا عبدالله (ع) بود. آن حضرت نیز در ایامی به سر می‌بردند که:

ارزش‌های جاهلی رونق یافته بود.

آداب و رسوم جاهلیت به نام اسلام بر مردم تحمیل می‌شد و کسی از اسلام دفاع نمی‌کرد.

قلمرو وسیع اسلام در حال فروپاشی بود.

کسی از دیدن خشک شدن شجره طیبه اسلام ناراحت نمی‌شد و فکرش مغشوش نمی‌گشت.

در این شرایط ذکر شده، اگر دین و اسلام حمایت می‌شد، مسلماً مردم هم حمایت می‌شدند و ارزش‌های اسلامی تداوم می‌یافت و حامیان حقیقی دین نیز به اهداف راستین خود، که همانا نگهبانی بر سر قلعه استوار دین اسلام و ریشه‌کن کردن شیوه‌های شیطانی روئیده در دین بود، می‌رسیدند و در غیر این صورت دین ضربه می‌خورد و تمام تلاش‌های انجام شده از زمان رسول خدا (ص) تا حال که زمان حضرت سیدالشهدا (ع) بود، بی‌ثمر می‌ماند. (دشتی، ۱۳۷۶: ۲۳-۲۱)

شواهد شعری

- امام حسین (ع) (احیاگر دین)

قتلگاه عشقده شاه حجاز قصد ایدوب بیر ایلسون راز و نیاز

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

- عرض ایدوب ای کردگار چاره ساز
بـو بلالـر دینـمـون احیاسـیدی!
(خوندل تبریزی، ۱۳۷۹: ۲۹۹/۱)
- امام حسین (ع) (قربانی راه دین)
دین یولندا من اگر لب تشنه قربان اولماسام
جاندا نه قیمت شهید راه جانان اولماسام
(همان: ۱۵۹/۱)
- وقایه دور بدنیم جـدیمون شـریعتینه
منای عشقیده دینون فداسیم راهب!
(همان: ۳۵۱)
- حضرت عباس (ع) (هوادر دین)
گرک گیدم او بیابان گرم و سوزاندا
شهید اولام که اولام دینمون هواداری
(همان، ۱۳۷۹: ۲۵۸/۱)

۳- بررسی محتوایی مرثیه‌های عاشورایی حیدر شگرد در بستر پایبندی به عشق الهی

از نظر قرآن، آنچه ساری در هستی است، محبت و عشق الهی است و همه موجودات نسبت به این عشق و محبت الهی شناخت داشته و بدین سبب به خداوندشان گرایش طبیعی و ذاتی دارند.

خداوند بر این اساس در آیه ۳۱ سوره آل عمران، از اطاعت و پیروی محبتی و عشقی به پیامبر (ص) سخن به میان می‌آورد و می‌فرماید: «قل ان کنتم تحبون الله، فاتبعونی یحبکم الله؛ اگر خدا را دوست دارید، از من پیروی کنید تا محبوب خداوند شوید.» (آل عمران/۳۱)

کربلا، تجلی گاه عشق و محبت

کربلا مدرسه عشق بود و امام حسین (ع) آموزگار عشق، و اصحاب و یاران آن حضرت شاگردان مشهد عشق بودند که درس عشق را همراه با حماسه به سالکان مشرب عشق و محبت آموختند.

آری نخستین آموزگاری که عشق را در مدرسه عالم آفرینش تفسیر کرد و راه و رسم عاشقی را به عالمان و عاقلان آموخت، کسی جز حسین بن علی - علیهما السلام - نبود. او رازهای شگرف و ژرف و شگفت را در کربلا و در روز عاشورا معنا کرد و پرده از راز عشق برداشت.

باید گفت که کربلا ظهور عشق ربّانی و عاشورا تبلور عشق رحمانی است که با عقل عجین بوده و برهان و عرفان در این عشق صادق و صائب جمع سالم شده اند. در عشق عاشورایی با الغای جنسیت مواجه هستیم؛ چه این که امام عشق - حضرت حسین بن علی (ع) - و مأموم عشق - حضرت زینب کبری (س) - است و رابطه عاشق و معشوق، امام و مأموم، مراد و مرید در این عشق ناب، معنا و مبنای خاصی یافته و در حقیقت بایسته است گفته شود که کربلا آینه عشق است و هرکس خواهان نگاه به

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

عشق خویش است و طالب تأویل عشق خود، به این آیینه بنگرد تا راستی یا ناراستی عشق خود را دریابد و به اصلاح یا احیای عشق فطری و الهی خویش پردازد.

شواهد شعری

- امام حسین (ع) (حاجی منای عشق)
حجّی ناقص حسرتیله آیریلوب الله ایوبندن
انتخاب ایتدی منای عشقه بو صحرانی یارب!
(خوندل تبریزی، ۱۳۹۱: ۲/۲۲۶)
- امام حسین (ع) (راهنمای اهل عشق)
سن او شه سن، اکبرون لیلانی مجنون ایلیوب
سن او شه سن، اهل عشقه عشقون اولموش رهنما
(همان، ۱۳۷۹: ۱/۱۴۲)
- امام حسین (ع) (الگوی عشق)
بو امیده گوزلورم یول آند اولا اللّهممه
بو کاروان که دالیمجا گلور قدم به قدم
طریق عشقده من رهنماسیم راهب!
(همان: ۳۵۲)
- حضرت عباس (ع) (الگوی عشق)
بیرگلوب گورسون دیسون بو عشقه احسن قارداشیم
بو امیده گوزلورم یول آند اولا اللّهممه
(همان، ۱۳۹۱: ۲/۱۴۶)

۴- بررسی محتوایی مرثیه‌های عاشورایی حیدر شگرد در بستر هدایت و نجات امت

امام حسین علیه‌السلام چراغ هدایت و کشتی نجات است؛ یعنی در تاریکی فتنه‌ها و سختی‌های روزگار و ظلمت‌های دام‌های شیطانی، حسین^(ع) چراغ هدایت و راهنمای انسان به سوی نور و روشنایی است که باید پشت سر آن حرکت کرد تا به سرمنزل مقصود رهنمون شد. جلو افتادن از چراغ هدایت و عقب ماندن از آن باعث هلاکت است.

رسول خدا - صلی الله و علیه وآله و سلم - می‌فرماید: «مَثَلُ أَهْلِ بَيْتِي كَمَثَلِ سَفِينَةِ نُوحٍ مَنْ رَكِبَهَا نَجَا وَمَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا هَلَكَ؛ مثال ما اهل بیت همچون کشتی حضرت نوح است که هر کس سوار آن شد نجات یافت، و هر کس از آن سرپیچی کند، هلاک شود.» (علامه مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۳/۱۲۴)

چنانکه کشتی حضرت نوح مایه نجات بشریت شد، هرکسی که بخواهد از غرق شدن در دریای متلاطم دنیا و آلودگی‌هایش نجات پیدا کند، باید سوار کشتی نجات امام حسین^(ع) شود. هر کس سوار بر این کشتی نشود، در امواج دریای متلاطم حوادث و ناملازمات روزگار غرق خواهد شد.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

شواهد شعری

- امام حسین^(ع) (رکن هدایت)

سبزه هدایتین رُگینیی ایتدوز جفائیله خراب
سبزه عزیزان جهانی ایلدوز ظلمیله خوار
(خوندل تبریزی، ۱۳۹۱: ۳۱۰/۲)

- حضرت عباس^(ع) (مفهوم هدایت)

سن ای مصداق عرفان وامانت!
سن ای مفهوم ارشاد و هدایت!
(همان، ۱۳۷۹: ۲۴۶/۱)

نتیجه گیری

تاریخچه رثاء بسیار قدیمی است. رثاء دینی به زمان صدر اسلام باز می گردد که برخی از شعرا در مصیبت های پیامبر و خاندان او، سروده اند و این نوع رثاء را تجربه کرده اند.

مرثیه ره آورد تجربه عاطفی شاعر است که در آن سوگ و سوزهای درونی خویش را در غم فراق ابدی عزیزان خود به نمایش می گذارد. در این شکل خاص از شعر، عنصر عاطفه، تخیل و احساس بر جنبه عقل و منطق غلبه پیدا می کند و از عاطفه ای صادق و راستین سرچشمه می گیرد.

واقعۀ عظیم و فاجعه آمیز عاشورا از جمله رخدادهای شگفت انگیز و غمباری است که از همان آغاز، عاطفه انسانیت را جریحه دار کرد و از آن پس تاکنون، هزاران شاعر از نژادهای مختلف و با زبان های گوناگون، مرثیه هایی در توصیف این واقعه بزرگ و درس آموز، سروده اند که از آن میان، مرثیه های خوندل تبریزی که در سوگ اهل بیت^(ع) و حضرت امام حسین^(ع) و یاران آن حضرت سروده شده است، تصویرگر اوج عاطفه و قلّه احساس، عشق راستین این مرثیه سرای نازک دل است. رقیق ترین و لطیف ترین و عاشقانه ترین احساسات خون دل را می توان در رثای حضرت اباعبدالله^(ع) و یاران وفادار آن حضرت سراغ گرفت.

در بررسی محتوایی مرثیه های عاشورایی خوندل تبریزی، به این نتیجه رسیدیم که قیام امام حسین^(ع) و یاران آن حضرت در جهت محقق ساختن اهداف اساسی قیام خونین کربلا همچون: احیای اسلام، آزادی خواهی و عزت طلبی، عشق به خدا داشتن، هدایت کردن به سوی خدا و ... بود که توانستند در سایه عمل به آن اهداف پیامشان را به گوش جهانیان برسانند.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

فهرست منابع و ماخذ

- ۱- قرآن کریم.
- ۲- امام علی (ع)؛ نهج البلاغه، به قلم و ترجمه و شرح حاج سید علی نقی فیض الاسلام، بی تا.
- ۳- افسری کرمانی، عبدالرضا؛ نگرشی بر مرثیه سرایی در ایران، انتشارات اطلاعات، تهران، ۱۳۷۱.
- ۴- الافریقی المصری، ابن منظور محمد بن مکرم؛ لسان العرب، انتشارات دارالصادر، بیروت، ۱۳۷۵ق.
- ۵- الفاخوری، حنا؛ الجامع فی التاریخ الادب العربی، انتشارات ذوی القربی، ۱۴۲۷ق.
- ۶- توشی هیکو، ایزوتسو؛ خدا و انسان در قرآن، مترجم، احمد آرام، انتشارات نشر و فرهنگ اسلامی تهران، ۱۳۷۴.
- ۷- دشتی، محمد؛ انگیزه‌های قیام عاشورا، انتشارات موسسه تحقیقاتی امیرالمومنین، قم، ۱۳۷۶.
- ۸- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، زیر نظر دکتر محمد معین و دکتر سیدجعفر شهیدی، چاپ اول، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه، تهران، ۱۳۷۳.
- ۹- رستگار فسایی، منصور؛ انواع شعر فارسی، انتشارات نوید، شیراز، ۱۳۷۲.
- ۱۰- زادصادق ثمرین، مجتبی؛ گنجینه گذشتگان، انتشارات احرار، تبریز، ۱۳۸۱.
- ۱۱- سید بن طاووس؛ الملهوف (اللهوف)، چاپ سوم، انتشارات دارالاسوه، قم: ۱۳۸۴.
- ۱۲- شاعری، محمدحسین؛ مرثیه عشق (مقدمه‌ای بر مرثیه سرایی و نوحه‌های جدید در عزای شهیدان کربلا و اهل بیت (ع))، انتشارات میراث ماندگار، قم، ۱۳۸۵.
- ۱۳- شبگرد تبریزی (خوندل)، حاج حیدر؛ دیوان خوندل، جلد اول، انتشارات منشور، تبریز: ۱۳۷۹.
- ۱۴- _____؛ دیوان خوندل، جلد دوم، انتشارات ندای شمس تبریز، ۱۳۹۱.
- ۱۵- شرطونی، سعید؛ اقرب الموارد، انتشارات دارالکتب الیومیه، بیروت، ۱۹۹۲م.
- ۱۶- طبرسی، ابوعلی؛ مجمع البیان، انتشارات موسسه اعلمی، بیروت، ۱۴۱۵ق.
- ۱۷- طریحی، فخرالدین؛ مجمع البحرین و مطلع النیرین، انتشارات مرتضوی، تهران، ۱۳۷۵.
- ۱۸- محمدی ری شهری، محمد؛ میزان الحکمه، مترجم حمی رضا شیخی، سازمان چاپ و نشر دارالحدیث، قم ۱۳۸۴.
- ۱۹- مقرر، عبدالرزاق؛ مقتل الحسین، چاپ دوم، انتشارات منشورات دارالثقافه و النشر، قم، ۱۴۱۱ق.
- ۲۰- موتمن، زین العابدین؛ شعر و ادب فارسی، انتشارات بنگاه مطبوعاتی افشاری، تهران، ۱۳۶۴.